

Rapor / Report

Mustafa Şükrü ELEKDAĞ

Ph.D.

(E) Büyükelçi, T.C. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı

Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) tarafından Nisan 19, 2017 tarihinde bir rapor olarak okuyucuya sunulan ve burada yeniden yayınlanan “81. Yılında Montrö Sözleşmesi’nin Karşılaştığı Güvenlik Sorunları ve Sözleşmenin Feshi ve Tadili İçin Girişimler Vukuunda Karşılaşılacak Senaryoların Analizi” başlıklı inceleme, Karadeniz havzasında çarpıcı jeopolitik gelişmelerin yaşandığı günümüzde, Montrö Sözleşmesi’nin karşılaştığı güncel güvenlik sorunlarını ele almakta ve Sözleşme’nin fesih ve tadile ilişkin 28. ve 29. maddelerinin uygulanması halinde, Türkiye’nin karşılaşılabileceği senaryoları incelemektedir.

The study titled “*81. Yılında Montrö Sözleşmesi’nin Karşılaştığı Güvenlik Sorunları ve Sözleşmenin Feshi ve Tadili İçin Girişimler Vukuunda Karşılaşılacak Senaryoların Analizi*” (Security Issues Faced by the Montreux Convention and the Analysis of Possible Scenarios in the Event of Attempts for the Annulment and Amendment of the Convention), which was provided to readers on April 19, 2017 by the Center for Eurasian Studies (AVİM) and re-issued here, analyses current security issues faced by the Montreux Convention and possible scenarios Turkey can face in the event of the implementation of the Articles 28 and 29 of the Convention on cancellation and amendment in our day of striking geopolitical developments in the Black Sea basin.

81. YILINDA MONTRÖ SÖZLEŞMESİ'NİN KARŞILAŞTIĞI GÜVENLİK SORUNLARI VE SÖZLEŞMENİN FESHİ VE TADİLİ İÇİN GİRİŞİMLER VUKUUNDA KARŞILAŞILACAK SENARYOLARIN ANALİZİ

*(SECURITY ISSUES FACED BY THE MONTREUX
CONVENTION AND THE ANALYSIS OF POSSIBLE
SCENARIOS IN THE EVENT OF ATTEMPTS FOR THE
ANNULMENT AND AMENDMENT OF THE CONVENTION)*

GİRİŞ

Montrö Sözleşmesi'nin 81. yılında, Karadeniz havzasında çarpıcı jeopolitik değişikliklerin vuku bulunduğunu, bölgenin stratejik öneminin arttığını ve bir soğuk savaş havasının bölgeye hâkim olmaya başladığını görüyoruz.

190

Rusya'nın, Karadeniz havzasında hegemonya kurma çabası ve bu bağlamda Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın Donbass bölgesindeki Rus kökenli ayrılıkçı isyancıları desteklemesi nedeniyle Batı dünyasıyla Rusya arasında artan tansiyon ortamında, 8-9 Temmuz 1916 tarihlerinde Varşova'da yapılan NATO zirvesinde, Rusya'nın yayılmacı eğilimlerini durdurmak amacıyla doğu ve kuzey Avrupa'nın savunulması kapsamında bir dizi askeri önlem alınması kararlaştırılmıştı. Bu meyanda NATO'nun Karadeniz'deki askeri varlığının artırılmasını öngören kararlar da alınmış ve bu bağlamdaki önlemler arasında "NATO Daimî Deniz Gücü" adı altında sürekli bir NATO varlığının oluşturulması da gündeme gelmişti. Varşova zirvesinde alınan bu kararlar ile, Rusya'nın attığı mukabil adımların Karadeniz havzasındaki krizi tırmandırıcı bir karakter taşıdığı göze çarpıyor.

Batı medyasında, bu durumun, Türk Boğazlarının hukuki yapılanmasını zorladığı yolunda bir algı oluşmuştur. 1936'da Montrö'de Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla "kapanmış olan sorunların" tekrar su yüzüne çıkmaya başladığından söz ediliyor. Fransız *le Temps* gazetesi Karadeniz'de ABD ile Rusya arasındaki keskin rekabeti, "ABD-Rusya Bilek Güreşi" olarak tanımlıyor.¹

1 "Bras de fer pour le controle de la Mer Noire," *Le Temps*, Temmuz 11, 2016.

Bu gelişmeler ışığında makalemizi iki bölümden oluşacak şekilde düzenledik. Birinci bölümde, Montrö Sözleşmesinin karşılaştığı güncel güvenlik sorunlarını ele alınacak; ikinci bölümde ise, Sözleşme'nin fesih ve tadile ilişkin 28. ve 29. Maddelerinin uygulanması halinde, Türkiye'nin karşılaşılabileceği senaryoların analizi yapılacaktır.

Montrö Sözleşmesinin Karşılaştığı Güncel Güvenlik Sorunları

Soğuk savaş döneminde Türk Boğazları ve Montrö Sözleşmesi'yle ilgili bir tartışmanın uluslararası gündeme geldiğine tanık olunmamıştır. Buna mukabil, Vladimir Putin'in Rusya'yı tekrar bir süper güç haline getirme hedefine ve bu bağlamda Rusya'nın Sovyetler Birliği dönemindeki etki alanlarını tekrar kazanma politikasına, NATO'nun doğuya doğru genişleme stratejisiyle karşı koyması, Batı ile Rusya arasında bir rekabet ve çatışma ortamının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu durumun, Karadeniz havzasındaki siyasi iklimi etkilemesi de kaçınılmaz olmuştur.

1999'da Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ni üyeliğe kabul etmiş olan NATO, Mart 2004'te tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştirmiştir. Bu genişleme, üç Baltık ülkesi (Estonya, Letonya ve Litvanya) ile birlikte, Romanya, Bulgaristan, Slovakya ve Slovenya'yı kapsamıştır.

Romanya, NATO üyesi olmasıyla birlikte topraklarını, hava sahası ile limanlarını sonuna kadar ABD'ye açmıştır. Romanya, 2005'te ABD ile imzaladığı bir anlaşma ile ABD'ye 10 yıl süreyle ülkesinde üsler tesis etme izni vermiş, Romen hava kuvvetlerine ait üsler ABD emir ve komuta zincirine dahil edilmiştir. Washington'la askeri işbirliğini azami ölçüde geliştirme politikası izleyen Romanya, ABD'nin Karadeniz'e açılan kapısı olmuştur.

Ülkelerinde gerçek demokrasiyi uygulama yönünde atılımlara girişen ve Rusya'nın boğucu baskısından kurtulmak isteyen Ukrayna ile Gürcistan'ı NATO'ya üye yapmak isteyen ABD, bu isteğini NATO'nun 2008'deki Bükreş zirvesinde dile getirmiştir. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın muhalefeti dolayısıyla, bu konuda bir karar alınması ileri bir tarihe bırakılmıştır. Ancak, İttifak forumundaki bu tartışmayı, Gürcistan ve Ukrayna, NATO'ya üyelikleri hususunda kendilerine verilen gayri-resmi bir söz olarak algılamışlardır.

Gürcistan Krizi

Ukrayna ile Gürcistan'ın da NATO'ya katılması projesini, Rusya'nın kuşatılmasında önemli bir halka ve güvenliğine yönelen vahim bir tehdit olarak değerlendiren Moskova, Bükreş Zirvesi'nden dört ay sonra, önce Güney Osetya'yı bağımsızlığa teşvik ederek Osetler'le Gürcistan arasında savaş çıkartmış, sonra da savaşa müdahale etmek suretiyle Gürcistan'ı parçalamıştır. Savaşın ardından Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıyan Rusya, Karadeniz'deki savunmasını güçlendirmiş, bu amaçla Abhazya'da yeni üsler kurmuş ve Ukrayna ile Sivastopol'daki deniz üssünün süresini uzatan bir anlaşma imzalamıştır.

Bu sırada, Rusya Başbakanı Dimitri Medvedev tarafından yapılan, "Güney Osetya'daki savaş olmasaydı NATO'nun doğuya doğru genişlemesi engellenemezdi" yolundaki açıklama dikkat çekicidir. Bu açıklama, Rusya'nın Gürcistan'a saldırısının, ABD'ye ve AB'ye, Ukrayna'nın NATO'ya üye yapılmasından vazgeçilmesi hususunda uyarıda bulunma amacını güttüğünü ortaya koymaktadır.²

Gürcistan Savaşı, Türk Boğazlarının askeri ve stratejik açıdan sahip olduğu önemi, bir kere daha, birden gözler önüne sermiştir. Savaş sonrasında ABD iki askeri hastane gemisiyle Gürcistan'a askeri yardım göndermek istemiştir. İki geminin toplam tonajı 69.000 tondur. Türkiye, Montrö Sözleşmesi'ne göre Karadeniz'deki askeri gemilerin tüm tonajının 45.000 ton geçemeyeceğini dikkate alarak, ABD'ye geçiş izni vermedi. Bunun üzerine, ABD, daha hafif tonajlı üç askeri gemiyle boğazlardan geçti ve insani yardım malzemesini ilettiler. ABD savaş gemilerinin boğazlardan geçip Karadeniz'e girmeleri üzerine, Rusya'nın Karadeniz donanmasının amiral gemisi Moskova, Sivastopol üssünden denize açıldı. Yani, Karadeniz'de tansiyon yükseldi.

Türkiye'nin, Amerika'nın ilk önerisini kabul etmemesi, ABD'li Kongre üyelerinin tepkilerine yol açtı ve Türkiye eleştirildi. Öte yandan, ABD savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesinden rahatsız olan Rusya da, Genelkurmay Başkan Yardımcısı Anatoly Nojontsin vasıtasıyla kaygılarını şu şekilde dile getirdi: "Bu gemiler, Karadeniz'de 21 günden fazla kalırlarsa, bundan Türkiye sorumlu olur. ABD gemileri, St. Petersburg'a kadar menzili olan nükleer başlıklı balistik füzeler taşıyorlar."

2 Denis Dyomkin, "Russia Says Georgia War Stopped NATO Expansion," *Reuters*, Kasım 21, 2011.

Gürcistan krizinde Türk Hükümeti'nin çetin bir sınavla karşılaştığını belirtmeliyiz. Hükümet bu krizde, NATO üyesi olmanın yükümlülükleriyle, önemli bir ticari ortağı olan ve istikrarlı ilişkiler geliştirmek istediği Rusya arasında sıkışıp kaldı. NATO, ABD ve AB; Rusya'yı Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıma kararı nedeniyle sert biçimde kınadılar. Türk Hükümeti ise, bir hayli kıvrandıktan sonra, bu tür bir açıklama yapmaktan çekinerek, son olaylar karşısında rahatsızlığını ifade eden bir bildiri yayınlamakla yetindi.

Oysa, Türkiye, Gürcistan'la yoğun ekonomik, siyasi ve askeri bağlar geliştirmişti. Özellikle, Gürcistan subaylarının Harbiye'de eğitilmesi ve Gürcü ordusuna silah ve teçhizatın Türkiye'den sağlanması, Türkiye'yi Gürcistan'ın hamisi konumuna getirmişti. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki prestij ve caydırıcılığını güçlendirmişti. Ancak, Ankara'nın, olaylara seyirci kalmaya zorlanması ve Gürcistan'ı ezen ve bölen Rusya'yı eleştirmekten uzak durması, Türkiye'nin bölgede kazandığı karizmanın derinden çizilmesine yol açtı.

Ukrayna-Kırım Krizi

Ukrayna-Kırım krizinin uzun süre devam etme ve tehlikeli bir tırmanma göstererek tüm Karadeniz bölgesini etkileyebilme olasılığı vardır. Bu nedenle bu krizin Montrö Sözleşmesi üzerindeki olası etkilerini ele almadan önce, Ukrayna'nın Rusya açısından taşıdığı stratejik öneme kısaca değinmemizde yarar var.³

Putin ve Rus siyasi elitleri gözünde, Ukrayna ve Karadeniz filosunun üssü olması nedeniyle Kırım yarımadası, Rusya'nın güvenliği için yaşamsal öneme sahip bir bölgedir. Kırım, Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz siyaseti açısından “olmazsa olmaz” niteliktedir.⁴ Oysa, Ukrayna, bağımsızlığını kazanmasından itibaren, Rusya ile arasında mesafe koyarak, Avrupa kurumlarıyla entegrasyonu temel dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Ukrayna hükümetleri bu amaçla 2007 ve 2013 yılları arasında Ukrayna ile AB arasında “Ortaklık Anlaşması” ile “Geniş Kapsamlı Ticaret Anlaşması”nın müzakerelerini yürütmüşler ve söz konusu anlaşmaları imza safhasına getirmişlerdir.

3 Caroline Mortimer, “Ukraine Crisis: Why Is Crimea So Important to Russia?” *Independent*, Mart 02, 2014.

4 Stephen Korkin, “Russia's Perpetual Geopolitics, Putin Returns to Historical Pattern,” *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2015.

Ne var ki, Rusya'nın tehditleri sonucunda, 21 Kasım 2013'te, Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukeviç AB ile "Ortaklık Anlaşması"'nın imzalanmasını belirsiz bir süre için ertelemek zorunda kalmış ve Rusya'nın kurduğu "Avrasya Ekonomik Birliği"'ne girmek için müzakereleri başlatma kararı almıştır. Rusya'nın bu dayatması üzerine AB yanlısı halk kitleleri sokaklara dökülmüş ve aylar süren protestolar sonucunda Yanukeviç Hükümeti devrilmiştir. Bu gelişmeyi bir tehdit olarak değerlendiren Rusya, Şubat 2014'te, bölgedeki etnik Rusları koruma gibi uydurma bir gerekçeyle Kırım'ı işgal etmiş ve Kırım'daki Rus çoğunluğun önce Kiev'den bağımsızlık ilan etmesini, sonra da Rusya Federasyonu'na katılma kararı almasını sağlamıştır.⁵ 16 Mart 2014 tarihinde düzenlenen referandumda Kırım halkı %96 evet oyuyla Rusya Federasyonu'na katılma kararı almış, bunu takiben Duma da Kırım'ın ilhakını tanımıştır.

Bu gelişme, ABD'nin ve AB'nin kuvvetli tepkilerine yol açmıştır. 1-2 Nisan 2014'te Brüksel'de toplanan NATO Dışişleri Bakanları, Kırım'da Rusya'nın baskısı altında düzenlenen referandumun uluslararası hukuka aykırı ve geçersiz olduğunu ilan etmiş, Rusya ile askeri ve sivil alanlarda yürütülen işbirliğinin sonlandırılması ve Ukrayna'nın savunma gücünün arttırılması hususunda mutabakata varmışlardır.

Kırım'ın Rusya'nın eline geçmesinden sonra Ukrayna'da Rus etnik kökenli nüfusun çoğunlukta olduğu Donbass bölgesinde isyanlar patlak vermiş ve Rus yanlısı ayrılıkçılar birleşerek Halk Birliği Cumhuriyetini kurmuşlardır. Rusya'nın ayrılıkçı milislere lojistik yardımda bulunması ve özel kuvvetleriyle destek vermesi nedeniyle Ukrayna ordusu isyanı bastırmakta başarı sağlayamamıştır. Kiev Hükümeti AB'den beklediği silah yardımını alamamaktan şikâyetçidir. 2016 Varşova Zirvesi bildirgesinde, "bağımsız, egemen ve istikrarlı bir Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik güvenliği için anahtar önemde" olduğunu vurgulayan NATO da bugüne kadar Ukrayna'ya herhangi bir yardımda bulunamamıştır. Taraflar arasında peş peşe imzalanan iki ateşkes anlaşması kısa süreler içinde bozulmuş olup Donbass bölgesinde savaş devam etmektedir.⁶

5 Ukrayna'yı, Batı bölgelerinde yaşayan %78,8'i Ukraynalı ve doğu bölgelerinde yaşayan %17,3'ü Rus olan iki ayrı kültür ve etnisiteye mensup halklar oluşturmaktadır. Ukrayna nüfusunun çoğunluğu Hristiyan olsa da, ülkede bulunan etnik grupların Kiev Patrikliğine bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi, Moskova Patrikliğine bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi, Roma'ya bağlı Grek Katolik Kilisesi ve Bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi gibi farklı mezhep ve kiliselere mensup olmaları, ülkenin parçalanmışlık görüntüsünü güçlendirmektedir. 2001 yılında yapılan hayli eski bir nüfus sayımına göre Kırım'ın nüfusu şöyledir: Ruslar (%58,2), Ukraynalılar (%24,32) ve Tatar Türkleri (%12,1).

6 Yuval Weber, "Russia Black Sea Strategy: Restoring Great Power Status," *Foreign Policy Research Institute*, Nisan 12, 2017.

Karadeniz’de Tansiyonun Yükselmesi

NATO-Rusya ihtilafının alevlenmesi Karadeniz’de de tansiyonun yükselmesine yol açmıştır. Nitekim, ABD Kırım’ın ilhakının hemen ardından Karadeniz’e USS Truxton adlı savaş gemisini yollamıştır. Truxton’un Karadeniz’i terk etmesinden sonra, 10 Nisan 2014’te güdümlü füze destroyeri Donald Cook Karadeniz’e girmiştir. Pentagon Sözcüsü, savaş gemisinin “ABD’nin bölgeye olan taahhütleri hususunda müttefiklere güven vermek amacıyla Karadeniz’e gönderildiğini” söylemiştir.

Bu arada, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov yaptığı açıklamada şu hususları belirtmiştir:

Son dönemde, Türkiye Boğazları üzerinden Karadeniz’e gelen ABD savaş gemilerinin, burada bulunma sürelerini anlaşmalara aykırı biçimde birkaç kere uzattıklarına şahit olduk. ABD tarafına olduğu gibi, Boğazlar’ın sahibi Türkiye’ye de altına imza attığı Montrö Anlaşması şartlarına sadık kalmasını tavsiye ediyoruz. Karadeniz’de kıyısı bulunmayan ülkelerin burada bulunma süreleri ve tonajları anlaşmayla belirlenmiştir.

Türk Dışişleri Bakanlığı ise, Türkiye’nin Montrö Sözleşmesi’ni titizlikle uyguladığını belirterek Lavrov’un iddialarını yanıtlamıştır. Lavrov’un gösterdiği tepki, daha Ukrayna krizi başlamadan önce Soçi’deki Kış Olimpiyatları nedeniyle ABD’nin Karadeniz’e gönderdiği USS Taylor firkateyninin 12 Şubat’ta yakıt ikmali sırasında Samsun limanında karaya oturması nedeniyle zamanında çıkış yapamamasından ileri gelmişti.

Karadeniz’de Daimî bir NATO Filosu Konuşlandırılması Önerisi

14-15 Haziran 2016’da NATO’nun Brüksel’de düzenlenen Savunma Bakanları toplantısında, Rusya’nın doğu ve kuzey Avrupa’da artan tehdidine karşı, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya’da, NATO caydırıcılığını artırmak amacıyla dört uluslararası savaş grubu (En. *battle group*) konuşlandırılması kararı alındı. Konuşlandırılacak askeri birlikler küçük olmakla birlikte “tripwire” yani “tökez teli” görevi yapacaklar. Bunun anlamı, muhtemel düşmanın bu birliklerle teması, NATO’nun etkin bir savunmanın gerektirdiği daha büyük kuvvetlerle mukabele etmesini tetikleyecektir.

Toplantıda, NATO'nun Karadeniz'deki caydırıcılığının da arttırılması kararının alınmasının ardından, Romanya Hükümeti, Karadeniz'de, Romanya, Ukrayna, Bulgaristan, Türkiye ve ABD'nin katılacağı daimî bir NATO filosu oluşturma fikrini ortaya attı. Bu öneriye göre, ABD savaş gemileri NATO filosuna rotasyonla katılacaklar ve bu şekilde kıyıdaş olmayan ülke savaş gemilerinin Karadeniz'de yirmibir günden fazla kalamayacakları hakkındaki Montrö Sözleşmesi hükmüne riayet etmiş olacaklardı.⁷ Ukrayna ve Bulgaristan öneriyi kabul ettiler. Ancak, bilahare, Bulgaristan'ın -büyük bir olasılıkla Moskova'nın baskısıyla- öneriye karşı olduğunu ilan etmesi, Karadeniz NATO filosu projesinin suya düşmesine yol açtı.⁸

O dönemde güney sınırlarımızda hava sahamızı ihlal eden bir Rus savaş uçağının Türk uçakları tarafından düşürülmesi nedeniyle, Türkiye ile Rusya arasında ipler gerilmiş ve Rusya ülkemize karşı aşırı tehditkar bir tutum içine girmişti. Bu ortamda Ankara, kısa bir süre için de olsa, Romanya'nın önerisini destekleyen hatalı bir görüş benimsemişti.⁹

Bu yaklaşım, Türkiye'nin geleneksel Montrö siyasetiyle çelişkilidir. Zira, "NATO'nun Karadeniz'de askeri varlığını attırması" demek, uygulamada, ABD savaş gemilerinin NATO şemsiyesi altında Karadeniz'deki mevcudiyetlerini arttırmaları demektir. Bu durum ise, hem Montrö Sözleşmesi hükümlerinin ihlaline yol açabilecek, hem de Karadeniz'de ABD ile Rusya arasında devamlı sürüşme ve krizlere meydan verecek yüksek tansiyonlu bir ortam yaratacaktır.

Böyle bir gelişme, Türkiye'nin hem Rusya hem de ABD ile ilişkilerini zorlaştıracağı gibi, çıkacak ihtilaflarda da taraf haline gelmesine yol açacaktır. Bu durumun da Türkiye'ye karşı tehdidin artmasına ve Türkiye'nin dış politikada hareket serbestisini ve caydırıcılığını kaybetmesine yol açması kaçınılmaz olur.

Bu bağlamda altı önemle çizilecek bir husus da NATO'nun güçlü bir mevcudiyetle Karadeniz'e yerleşmesi halinde, Türkiye'nin, Montrö Sözleşmesi'ni tarafsız şekilde uygulama imkânını kaybedeceğidir.

7 Peter Korzun, "NATO Pushing For Military Buildup in the Black Sea," *Strategic Culture Foundation*, Kasım 1, 2016.

8 İsmail Şahin, "NATO Filosu Karadeniz'de Kriz Çıkardı," *Milliyet*, Mayıs 16, 2017.

9 Cumhurbaşkanı Erdoğan 10 Mayıs 2016'da İstanbul'da düzenlenen 10. Balkan Ülkeleri Genelkurmay Başkanları Konferansı'nda yaptığı konuşmada Karadeniz'de NATO filosu kurulması önerisine değinmiş ve bu hususta NATO Genel Sekreteri Stoltenberg'e söyledikleri açıklamıştır. Kayıtlara göre Cumhurbaşkanı'nın Stoltenberg'e ifadeleri şöyle: "Karadeniz'de görünmemeniz, Karadeniz'i adeta bir Rus gölüne çeviriyor. Karadeniz'i tekrar istikrar havzası kılmalıyız."

Türkiye son 15 yılda büyük ceht ve gayret sarf ederek, yabancı güçlerin Karadeniz'e girmelerini engellemek için tüm kıyıdaş devletlerin katılımlarıyla belirli ortak görev ve sorunlulukları yerine getirmek için şu kuruluşları kurmuştur: BLACKSEAFOR (Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gurubu); BLACKSEAHARMONY (Karadeniz Uyum Harekatı) ve BCF (Karadeniz'e Sahildar Devletler Sınır Sahil Güvenlik Teşkilatları Forumu). NATO kisvesiyle ABD'nin Karadeniz'de kuvvetli bir mevcudiyet kazanması, Türkiye'nin öncülüğüyle kurulan tüm bu mekanizmaların yok olmalarına yol açacaktır.

Türkiye, Montrö Sözleşmesi ile bir taraftan Boğazlar bölgesinde tam egemenliğini perçinlerken, diğer taraftan da sağladığı hassas denge ile Türkiye'yi, Rusya ile büyük denizci devletler arasında sıkışmaktan kurtarmıştır. Türk dış politikasını yönetenler, Karadeniz'le ilgili kararlar alırken, Montrö Sözleşmesi'nin Türkiye sağladığı bu çok önemli fonksiyonu daima göz önünde tutmalıdırlar.

NATO Varşova Zirvesi: Rusya Batı Dünyasının Önde Gelen Tehdit Kaynağı

8-9 Temmuz tarihlerinde Varşova'da toplanan NATO zirvesinde, Rusya, Batı Dünyası'nın bir numaralı düşmanı ve "aktif tehdit kaynağı" olarak ilan edildi ve Rusya'nın NATO toprakları çevresinde saldırgan tutum sergilediği, tehdit ve güç yoluyla siyasi amaçlarını gerçekleştirme yoluna gittiği, bu nedenle bölgesel istikrarsızlığa yol açtığı belirtilerek bu tehde karşı aktif önlemler alınması kararı verildi. Rusya'ya karşı Doğu Avrupa ve Baltık bölgesinde aktif çok uluslu askeri birlikler yerleştirme kararı alınmak suretiyle adeta Soğuk Savaş döneminin koşullarına dönmüş oldu.

Yayımlanan NATO bildirgesinde şu hususlar vurgulandı:¹⁰

NATO ülkeleri, Rusya'nın Kırımı ilhakını hiçbir şekilde tanımayacaklardır; bağımsız, egemen ve istikrarlı bir Ukrayna, Avrupa-Atlantik güvenliği için anahtar önemdedir; 2008 Budapeşte Zirvesi'nde Gürcistan'ın NATO üyesi olması hususunda alınan karar teyit edilmiştir.

10 Warsaw Summit Communiqué, Issued by the Heads of State and Government Participating In The Meeting Of The North Atlantic Council In Warsaw, Temmuz 8-9, 2016.

Bildirgede, Karadeniz güvenliği de ele alınmıştır. Bu hususta, NATO'nun Karadeniz'deki varlığının artırılmasının karara bağlandığı ve bu amaçla Karadeniz bölgesinde güvenliği artıracak uygun önlemler alınacağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, önce Karadeniz'de ortak tatbikatların artırılacağı belirtilmiştir.

Zirve toplantısını takiben NATO Genel Sekreteri Stoltenberg düzenlediği basın toplantısında, Rusya'dan kaynaklanan tehdide karşı Avrupa'da alınması öngörülen önlemlerin uygulanmasıyla NATO'nun Karadeniz'deki askeri varlığının ne şekilde arttırılabileceği konusunun Ekim ayında yapılacak savunma bakanları toplantısında ele alınacağını açıklamıştır.

ABD Soğuk Savaş'tan Bu Yana İlk Defa Avrupa'da Yığınak Yapıyor

Ancak, Bulgaristan'ın Rusya'yı tahrik etmekten korkması nedeniyle Varşova zirvesi kararlarının uygulanması sekiz ay gecikmiştir.¹¹ Sonuçta, 15-16 Şubat 2017'de Brüksel'de toplanan, yeni ABD Savunma Bakanı Matis'in de katıldığı, NATO Savunma Bakanları toplantısında, Genel Sekreter Stoltenberg, Varşova Zirvesi kararlarının uygulanmasına başladığını ve bunun NATO transatlantik birliği ile İttifak'ın irade ve dayanışmasının kanıtı olduğunu belirterek, atılan bu adımların potansiyel saldırganı açık bir mesaj verdiğini vurgulamıştır.¹²

Genel Sekreter konuşmasında şu hususları da açıklamıştır:

- Avrupa'ya konuşlandırılacak dört çok uluslu savaş grubu (En. *battle groups*) Haziran ayına kadar harekâta hazır hale gelecektir.
- Romanya öncülüğünde çok uluslu bir askeri tugay kurulacaktır. ABD, Almanya, Hollanda, Kanada, Polonya ve Türkiye bu birliğe kara ve hava kuvveti sağlama hususunda taahhütte bulunmuşlardır.
- NATO Karadeniz'deki varlığını daha gelişmiş eğitim tatbikatları yapmak suretiyle arttıracak, aynı zamanda gözetleme faaliyetleri yoğunlaştırılacak ve bu amaçla İttifak bünyesinde bir özel komutanlık kurulacaktır.

11 "NATO Boosts Naval Presence In Black Sea," *Agence France-Presse*, Şubat 17, 2017.

12 Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg Following the Meeting of the North Atlantic Council at the Level Of Defence Ministers, Şubat 16, 2017.

Karadeniz'deki Gerginlik Tehlikeli Biçimde Tırmanma Sinyalleri Veriyor

Soğuk Savaşın sona ermesinden bu yana ilk defa olarak Rusya sınırlarına yığınak yapan ABD, bu amaçla Ocak ayından bu yana çok adette tank, zırhlı araç, top ve yaklaşık 4 bin askerini Avrupa'ya sevk etmiştir.¹³ Bu asker ve silahlar Polonya ve Romanya'ya konuşlanmaktadır. ABD, Bulgaristan'daki Novo Solo Üssüne de ağır silahlarla donatılmış 2500 kişilik bir kuvvet göndermeyi planlamaktadır.¹⁴

Polonya ve üç Baltık cumhuriyetinde alınan askeri önlemlerden sonra, ABD'nin, Romanya ve Bulgaristan'da askeri güç konuşlandırması ve Karadeniz'de NATO askeri mevcudiyetini yoğunlaştırma çabasına girmesi, Moskova tarafından "Rusya'yı kuşatma girişi" olarak değerlendirilmiş ve mukabil önlemler alınması yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda Moskova, Rusya ile kara sınırı olmayan ve Avrupa'nın ortasında yer alan Kaliningrad'a S-300 ve İskender füze sistemini yerleştirmiş, bunu takiben de Polonya sınırına da askeri yığınak yapmıştır.¹⁵ Ayrıca, NATO savaş gemilerinin Karadeniz'de bayrak göstermelerine tepki gösteren Moskova, Karadeniz Rus filosunun tatbikat ve manevralarını sıklaştırma yoluna gitmiştir.

Bu durum, Karadeniz havzasında NATO ile Rusya arasında Soğuk Savaş yıllarını andıran bir gerginliğin hüküm sürdüğünü göstermekte ve ufak bir kıvılcımla bu gerginliğin tehlikeli biçimde tırmanacağını sinyallerini vermektedir.

Montrö Sözleşmesi'nin Fesih ve Tadile İlişkin 28. Ve 29. Maddelerinin Uygulanması Halinde Türkiye'nin Karşılaşacağı Senaryoların Analizi

ABD'nin, kendisi öne çıkmadan, Romanya'yı ve NATO'yu kullanarak Karadeniz'de deniz kuvvetlerinin varlığını artırmak ve bu bölgede kontrol tesis etmek istediği bilinmektedir. Dünya denizlerinden sadece

13 "ABD Tankları Karadeniz Kıyısındaki Üste!" *Milliyet*, Şubat 14, 2017.

14 Alex Gorka, "Exercise Sea Shield-2017: NATO Provokes Russia in Black Sea Before Defense Ministers," *Strategic Culture Foundation*, Şubat 10, 2017.

15 Bunlara ilaveten Moskova, Karadeniz'de mutlak hakimiyet sağlamak ve Rusya'nın Akdeniz'deki askeri varlığını yaymak ve ona caydırıcılık kazandırmak amacıyla gayet muhteris hedefleri olan bir gemi inşa programına girişmiştir.

Karadeniz’de sürekli varlık gösteremeyen ABD için bunun bir gurur meselesi olmaktan da öteye, Rusya’yı çevrelemek gibi bir stratejik bir zorunluktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Romanya tarafından önerilen “NATO Daimi Deniz Gücü” projesi, ABD’ye bu hedeflerini gerçekleştirme imkanını verecektir. Bu nedenle söz konusu projenin NATO gündeminde tutulacağına muhakkak nazarıyla bakmak yanlış olmayacaktır.

ABD’nin Montrö Sözleşmesi’nin değiştirilmesine veya feshine yönelik hiçbir resmi talebi veya önerisi olmamıştır. Esasen Sözleşmeye taraf olmaması nedeniyle ABD’nin uluslararası hukuk bakımından böyle bir hakkının bulunmadığını da söylemek hatalı olmaz. Bununla birlikte, NATO’nun Karadeniz’de varlık göstermesine dair Romanya tarafından yapılan girişimlerin Amerika’nın teşviki ve onayıyla gerçekleştirildiği uluslararası alanda genel kabul gören bir husustur.

Ancak, Rusya Federasyonu’nun Kırım’ı ilhak etmesinden bu yana, Karadeniz bölgesinde izlediği yayılmacı-saldırgan politikanın, NATO üyesi olan Bulgaristan’ın ve özellikle Romanya’nın NATO’nun ve ABD’nin güvenlik garantisine duydukları ihtiyacı giderek attırdığı da bir gerçektir.

ABD İle Rusya Karadeniz’de Çatışma Rotasında

NATO’nun son Varşova Zirvesi sonucunda yayımlanan bildirgesi, Rusya’dan, Batı Dünyası’na yönelen tehdidi ciddi ve acil olarak nitelemekte ve tam bir Soğuk Savaş havası estirmektedir. Bildirge’de, Kırım’ın Rusya tarafından ilhakının asla kabul edilmeyeceği ve Ukrayna’nın egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunmasının Batı dünyası açısından taşıdığı “anahtar” önem vurgulanarak, Rusya’ya, elini Ukrayna’dan çekmesi hususunda kuvvetlice uyarıda bulunmaktadır.

Karadeniz’in en önemli devletlerinden olan Rusya Federasyonu açısından bölgede hakimiyet tesis etme hedefi, Çarlık döneminden günümüze kadar Moskova’nın dış politika öncelikleri arasında yer almıştır. Bu görüşle, Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde eski Sovyetler Birliği dönemindeki hakimiyet alanlarını tekrar kazanmayı hedeflemiş ve Karadeniz politikasını buna göre şekillendirmiştir. Bu ortamda, NATO’nun, 2008 Bükreş Zirvesinde, Rusya’nın stratejik ilgi alanı olarak gördüğü Gürcistan’a ve Ukrayna’ya üyelik sözü vermesinin Moskova’yı son derece irkilttiği anımsanacaktır.

Zira, bu husus gerçekleştiği takdirde, Karadeniz, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna ve Gürcistan tarafından çevrelenen bir NATO gölü haline geliyordu. Böyle bir gelişmeyi düşünmek dahi Moskova için bir kâbustu. Bu kâbustan kurtulmak ve NATO/ABD'nin oyununu bozmak içindir ki Moskova, Gürcistan'a müdahale etti, Ukrayna'da istikrarsızlık yarattı. Ancak, NATO'nun Varşova bildirgesinde, Rusya'ya meydan okurcasına, Ukrayna ve Gürcistan'a üyelik konusunda verilen sözlerin tutulacağına vurgulanması, Karadeniz'de tansiyonun yükseleceğinin ve suların tehlikeli biçimde ısınacağına işaretidir.

Washington'un, NATO kisvesi altında Karadeniz'de etkin bir deniz kuvveti bulundurma yolundaki planı İttifak gündeminde ön sıralarda yer almıştır.

Burada bir noktanın altının önemle çizilmesinde yarar görülmüştür. Montrö Sözleşmesi'nin zamanın gerisinde kalmış bazı maddeleri ve düzenlemeleri olmasına rağmen, bugüne kadar Sözleşme'nin fesih ve tadiline yönelik bir adım atılmamış olması, belgenin ne kadar hassas bir denge üzerine bina edildiğini gösteren bir durumdur.

Buna rağmen, yukarda izah ettiğimiz koşullarda, Sözleşmenin tadiline ve hatta feshine kadar yol açabilecek durumlarla karşılaşılabilceği göz ardı edilemez.

Fesihle İlgili Maddenin İşletilmesi

Sözleşme'nin fesih ve tadiline ilişkin usuller iki farklı madde altında düzenlenmiştir.

Fesihle ilgili 28. madde şöyledir:

İşbu Sözleşme'nin süresi, yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak, yirmi yıl olacaktır.

Bununla birlikte, işbu Sözleşmenin 1. maddesinde doğrulanan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) özgürlüğü ilkesinin sonsuz bir süresi olacaktır.

Sözü edilen yirmi yıllık sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Akit Yüksek Taraf, Fransız Hükümetine Sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirimini vermemişse işbu Sözleşme bir sona erdirmeye ön

bildirimini gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktır. Bu ön-bildirim, Fransız Hükümetince Akit Yüksek taraflara iletilecektir.

İşbu Sözleşme, işbu madde hükümlerine uygun olarak sona erdirilmiş olursa, Akit Yüksek Taraflar, yeni bir Sözleşmenin hükümlerin saptamak üzere kendilerini bir konferansta temsil ettirmeyi kabul etmektedirler.

28. maddede öngörülen fesih başvurusu yapıldığı takdirde, taraf ülkelerin yeni düzenlemeleri görüşmek üzere bir uluslararası konferansta bir araya gelmeleri Sözleşme’de öngörülmüştür.

Böyle bir konferans toplandığı takdirde, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin (BMDHS) öngördüğü savaş gemilerinin boğazlardan geçişini düzenleyen “transit geçiş” rejimi ile Uluslararası Adalet Divanı’nın 1949 Korfı Kanalı kararı dikkate alındığında, yeni sözleşmenin, özellikle savaş gemileri açısından, Montrö’ye nazaran çok daha geniş serbestiler içereceği muhakkak gibidir.

BMDHS’nin 38. maddesinin 2. fıkrasında “transit geçiş rejimi”, “...boğazdan devamlı ve hızlı bir geçiş amacıyla seyrüsefer ve bu saha üzerinde uçuş serbestisinin kullanılması” olarak tarif edilmekte, aynı maddenin 1. fıkrasında da “bütün gemiler ve uçaklar bir engelleme olmaksızın transit geçiş hakkında yararlanırlar” denilmektedir.

Bunun anlamı, Türk Boğazlarına “transit geçiş rejimi” uygulandığı takdirde, her tip ve tonilatoda savaş gemisi hiçbir sınırlamaya tabi olmadan Boğazlardan geçecek ve süresiz Karadeniz’de kalacak olmasıdır.

Uluslararası Adalet Divanı’nın Korfı Kanalı davasında verdiği karar da, “transit geçiş” doktrinini destekler niteliktedir. Nitekim, Divanın kararı şöyledir:

...devletlerin barış zamanında savaş gemilerini açık denizlerin iki parçası arasında yer alan ve uluslararası seyrüsefer için kullanılan boğazlardan kıyı devletinin iznine gerek olmadan geçirme hakkına sahip oldukları genel olarak kabul edilmiştir ve uluslararası teamüle uygundur, yeter ki bu geçiş zararsız olsun. Uluslararası bir antlaşmada aksi belirtilmedikçe bir kıyı devletinin boğazlardan barış zamanında böyle bir geçişi kısıtlamaya hakkı yoktur.

Montrö Sözleşmesi'nin 28. Maddesi gereğince fesih halinde tarafların bir araya geldikleri konferanstan bir sonuç çıkmadığı takdirde, diğer ilgili ülkelerin ve Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) gibi kuruluşların yardımıyla bir müzakere sürecinin başlatılması gibi bir olasılık doğabilir.

Ancak, böyle bir sürece katılım daha geniş olacağına göre, bundan da Türkiye'nin güvenliğini ve çıkarlarını koruyabilen bir anlaşma çıkabilmesi çok uzak bir olasılıktır.

Türkiye için en kötü senaryo,¹⁶ Boğazlar için hiçbir anlaşma oluşturulamamasıdır. Zira, bu durumda, Montrö Sözleşmesi'nin kurduğu rejim yürürlükten kalkacak ve Türk Boğazları, BMDHS'inde tanımlanan sıradan bir boğaz haline gelecektir.

Bu durumda, sadece yabancı askeri gemiler değil, yabancı savaş uçakları da boğazlar üzerinden transit geçişte bulunacaklardır. Geçişlerde Türkiye'nin güvenliğinin korunması arka plana itilecek, askeri gemilerin geçişlerine yönelik önceden bildirim usulü, geçiş sırasında ve Karadeniz'de bulundurulabilecek tonaj sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemeler ile Karadeniz'de kalış süresi üzerindeki sınırlama ortadan kalkacaktır.

Bu koşullarda, ABD, istediği büyüklükte ve nükleer başlıklı balistik füzelerde donatılmış bir askeri deniz gücünü Boğazlardan geçirebilecek ve Romanya ile Bulgaristan'da deniz üsleri kurabilecektir.

Ancak, hemen belirtelim ki, ilk bakışta Karadeniz'de caydırıcılığa hizmet edeceği düşünülse de, böyle bir gelişme, Rusya-ABD gerginliğini had safhaya taşıyacak ve global istikrarı tehlikeli şekilde bozacak bir kriz ortamı oluşturacaktır.

Rusya Federasyonu da en az Türkiye kadar böyle bir ortamın oluşmasını istemez. ABD'ye gelince, her ne kadar, Karadeniz'deki müttefikleri

16 En kötü senaryo dediğimiz bu durumda, Türkiye, BMDHS'nin 45. Maddesinden yararlanarak, karasularına uygulanan "zararsız geçiş" rejimini Boğazlarda uygulayabilir. Söz konusu madde, bir içdenizle açık denizi birleştiren boğazlara "zararsız geçiş rejimi"nin uygulanmasını ön görmektedir. Türkiye bu durumda, bir iç deniz olan Marmara Denizi'nin İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerinden iki açık denizle birleştiğini ve 45. madde şartlarına uygun iki ayrı boğaz oluşturduğunu ileri sürerek, bu iki boğazın BMDHS'nin 17, 18, 19, 20 ve 21'inci Maddelerinde öngörülen "zararsız geçiş" rejiminden yararlanmak isteyebilir. Bu rejim, yabancı gemilerin sahildevletinin "egemenliğine, toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı tehdide veya kuvvete başvurulması veya Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda belirtilen uluslararası hukuk ilkelerine aykırı herhangi bir davranışta bulunulmasını" yasaklıyorsa da, Montrö'nün Türkiye'ye sağladığı hakların hiçbirini sağlamamaktadır.

Romanya ve Bulgaristan vasıtasıyla fesih başvurusunu yaptırabilirse de, bunun yukarıda izah ettiğimiz riskli sonuçlarını göze alamayacak ve kendisini, Rusya ile kaçınılmaz bir çatışma rotasına sokacak bir kriz sürecine “angaje” etmeyi arzu etmeyecektir.

Bu nedenle de ABD’nin Montrö Sözleşmesi’nin feshi gibi ağır riskler taşıyan bir egzersizin başlatılmasına önyak olacağı düşünmek zordur.

Bu bakımdan, Montrö Sözleşmesi’nin fesih yoluyla ortadan kalkması gibi bir tehlikeyle karşı karşıya olmadığımızı güvenle söyleyebiliriz.

Montrö’nün Tadile İlişkin Maddesinin Uygulanması

Aynı şeyi Sözleşmenin tadili hususunda da söyleyebiliyor muyuz? Sözleşmenin tadille ilgili 29. maddesi şöyledir:

İşbu Sözleşme’nin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, Yüksek Akit Taraflardan her biri, işbu Sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecektir.

Yüksek Akit Taraflardan birince yapılacak değiştirme isteminin kabul edilebilmesi için, bu istem 14. ya da 18. maddelerin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka bir Yüksek Akit Tarafça; başka herhangi bir maddenin değiştirilmesini amaçlamaktaysa, başka iki Yüksek Akit tarafından desteklenmesi gerekir.

Böylece desteklenmiş değişiklik istemi, içinde bulunulan beş yıllık dönemin sona ermesinden üç ay önce, Yüksek Akit Taraflardan her birine bildirilecektir. Bu bildiri, önerilen değişikliğin niteliğini ve gerekçesini kapsayacaktır.

Bu öneriler üzerinde diplomasi yoluyla bir sonuca varma olanağı bulunamazsa Yüksek Akit Taraflar, bu konuda toplanacak bir konferansta kendilerini temsil ettireceklerdir.

Bu konferans ancak oybirliğiyle karar alabilecektir; 14. ve 18. maddelere ilişkin değişiklik durumlar bu hükmün dışında kalmaktadır; bu durumlar için Yüksek Akit Tarafların dörtte üçünden oluşan bir çoğunluk yeterli olacaktır.

Bu çoğunluk, Türkiye'yi de içine alarak Karadeniz kıyıdaşı Yüksek Akit Tarafların dörtte üçünü kapsamak üzere hesaplanacaktır.

Bu madde, değişiklik için toplanacak bir konferansta 14. ve 18. maddeler dışındaki herhangi bir değişiklik önerisine ilişkin kararların sadece oybirliğiyle alınabileceğini öngörmektedir. Bunun anlamı, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğine ve serbest geçişin denetimi üzerindeki haklarına ilişkin bir değişikliğin, ancak Türkiye'nin onayıyla yapılabileceğidir.

Sözleşmenin, Boğazlardan geçecek kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin, geçiş düzeni, usul, tip, gemi adedi, tonaj ve Karadeniz'de kalma sürelerine ilişkin kuralları kapsayan 14. ve 18. maddelerine ilişkin değişiklik önerilerinin kabulü ise, Karadeniz kıyıdaşı akit taraflardan dörtte üçünün kararıyla gerçekleşebilir.

Halen, Karadeniz'de Montrö Sözleşmesi'ne akit kıyıdaş devletler, Türkiye, Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dan ibarettir. Eğer, Romanya ve Bulgaristan, Amerikan'ın da teşvikiyle söz konusu kuralların değiştirilmesi önerisinde bulunurlarsa, Türkiye ile Rusya, ulusal çıkarlarının örtüşmesi nedeniyle karşı tutum alarak, bu yolda bir kararı engelleyeceklerdir.

Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını koruyan ve Karadeniz'e sahil dar olan ve olmayan devletlerin hak ve çıkarları açısından hassas bir denge tesis eden Montrö Sözleşmesi'nin, Türkiye tarafından, İkinci Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş döneminde ve Gürcistan'la Ukrayna krizleri sırasında, özenle, tarafsız ve saydam bir şekilde uygulanması sayesinde ki, bu Sözleşme 81. yılını idrak etmiştir.

Sözleşme'nin bu haliyle muhafazası ve uygulanması Türkiye açısından yaşamsal siyasi ve güvenlik önceliği taşımaktadır.

Yukarıda, fesih ve tadiline dair maddeleri üzerinde yaptığımız analiz, Sözleşme'nin devamının akit tarafların olduğu kadar Amerika'nın da güvenlik çıkarlarına uygun düştüğünü ortaya koymuştur.

Bu durum, Montrö Sözleşmesi'nin, 21. yüzyılda da, dünya barış ve güvenliğinin önde gelen dayanaklarından biri olmaya devam edeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- “ABD Tankları Karadeniz Kıyısındaki Üste!” *Milliyet*, Şubat 14, 2017.
- “Bras de fer pour le controle de la Mer Noire.” *Le Temps*, Temmuz 11, 2016.
- “NATO Boosts Naval Presence in Black Sea.” *Agence France-Presse*, Şubat 17, 2017.
- Dyomkin, Denis. “Russia Says Georgia War Stopped NATO Expansion.” *Reuters*, Kasım 21, 2011.
- Gorka, Alex. “Exercise Sea Shield-2017: NATO Provokes Russia in Black Sea Before Defense Ministers.” *Strategic Culture Foundaton*, Şubat 10, 2017.
- Korkin, Stephen. “Russia’s Perpetual Geopolitics, Putin Returns to Historical Pattern.” *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2015.
- Korzun, Peter. “NATO Pushing For Military Buildup in the Black Sea.” *Strategic Culture Foundation*, Kasım 1, 2016.
- Mortimer, Caroline. “Ukraine Crisis: Why Is Crimea So Important to Russia?” *Independent*, Mart 2, 2014.
- Press Conference By NATO Secretary General Jens Stoltenberg Following the Meeting of the North Atlantic Council at the Level Of Defence Ministers, Şubat 16, 2017.
- Şahin, İsmail. “NATO filosu Karadeniz’de kriz çıkardı.” *Milliyet*, Mayıs 16, 2017.
- Warsaw Summit Communiqué, Issued by the Heads of State and Government Participating In The Meeting Of The North Atlantic Council In Warsaw, Temmuz 8-9, 2016.
- Weber, Yuval. “Russia Black Sea Strategy: Restoring Great Power Status.” *Foreign Policy Research Institute*, Nisan 12, 2017.